

Bánffy Eszter:

A Balaton—Lasinja-kultúra leletei Balatonmagyaród—Homoki-dűlőről

Fazekak, tárolóedények

1983-ban a Kis-Balaton újra-elárasztását megelőző régészeti program keretében, Balatonmagyaród községtől északkeletre, az egykori Balaton partján Horváth László, a nagykanizsai Thury György Múzeum igazgatója, és Szőke Béla Miklós, az MTA Régészeti Intézet munkatársa végzett leletmentő ásatást. A Homoki-dűlőnek nevezett lelőhely elsősorban kelta és 8—9. századi emlékeket tartalmazott, azonban egy, a Balaton—Lasinja-kultúrába tartozó kultikus gödör is innen került elő. (1. kép.) A rézkori leletek közlési jogát még 1984-ben megkaptam az ásatóktól, és a gyermeksírt tartalmazó és több rituális jegyet is magán viselő 7. sz. objektumot közzé is tettem a Zalai Gyűjtemény 25. számában (Bánffy 1986a); rézkori összefüggésben az Archeológiai Értesítő 112/2. számában (Bánffy 1985); végül pedig délkelet-európai kapcsolatait is elemezve az *Archaeology and Fertility cult...* c. kötetben (Bánffy 1986b) (2. kép).

A kultikus gödör azonban minden valószínűséggel nem egyedül állt, hanem egy — azóta a talajeróziótól elpusztított — településhez tartozhatott, sőt, mint ezt korábban már bizonyítani próbáltam, talán éppen egy ház építési áldozata lehetett. Magáról a településről nem maradtak fenn egyéb objektumok, azonban a kiszántott, majd a talajerózióval a lapos mocsársziget mélyebben fekvő részén egy nagyobb foltban felhalmozódott kerámia-anyag tanúskodik létéről. Mivel a leletanyag érdekes és jellegzetes, az alábbiakban szeretném ismertetni.

Noha a cserepek egy viszonylag nagyobb területen kerültek elő, az ásatók ezen belül meg tudtak különböztetni egy foltot, ahol viszonylag több töredék feküdt egymás közelében, ezt feltételesen objektumként határozták meg. A mélyebb rétegek feltárása azonban nem erősítette meg ezt a feltételezést. A leletek lelőköri körülményeiknek megfelelően meglehetősen kopott állapotban kerültek elő. A 488 töredékből 112 darabot leltároztam be (a nem beletárolt darabok kivétel nélkül nagyobb tárolóedényekből származó, nem karakterisztikus oldaltöredékek).

Összesen 38 töredék. Ezenkívül egy nagyméretű tároló edényt is össze lehetett állítani a leletanyagból (Lt.sz.: 92.1.45.) (4. kép 3; 5. kép 5; 6. kép 7; 7. kép 6, 8. kép). Ez a Balaton—Lasinja-kultúrában gyakran előforduló, enyhén behúzott szájú típust képviseli. Alakja kissé deformált, a nyak alatt fogantyúnak aligha alkalmas, apró, vízszintes fülek láthatók. Négy további behúzott szájú, tárolóedényből származó perem tartozik még ide.

Az amforaszerű, enyhén kihajló peremű fazekak töredékei már gyakoribbak (5. kép 5). Ezek részei lehetnek a függőleges szalagfülek, amelyek a fazék vállrészén ültek (6. kép 4—6, 7. kép 5). A többi oldal- vagy aljtöredék, egy ezek közül különösen nagyméretű edényre enged következtetni (6. kép 7). A fazekak anyagára jellemző, hogy kevert, durva cserepes és homokos soványításúak.

Tálak

A Balaton—Lasinja-kultúra táljaira jellemző, hogy behúzott pereműek. Ezen belül két fajtájukat különböztethetjük meg: a perem alatt éles törés látható az egyikén (3. kép 1; 4. kép 4; 5. kép 2; 6. kép 3), a másik pedig törés nélküli, gömbös formájú, enyhén behúzott peremű. A Balatonmagyaród—homoki-dűlői leletanyagban 14 olyan perem, illetve vállrész kerül elő, amelyen éles törés figyelhető meg, míg összesen 7 behajló tálperem került elő, ebből egyen vízszintes fül látható. A töréses profilú darabokon a peremrész a törés fölött szinte mindig kanelúrázott díszű, vagy a besimitást párhuzamos bekarcolások helyettesítik. A gömbös tálak esetében ritka a díszítés, azonban itt gyakrabban fordul elő a vízszintes fül. A tálak különleges fajtáját képezi az a 3 töredék, amelyen a perem több helyen, szimmetrikusan kis háromszög alakjában megnyúlik (5. kép 4). Mind vastag falú, cserepes soványítású, mind jobban iszapolt finomabb cserepes-homokos soványítású változatban előfordulnak.

Korsók

Összesen 15 cserép tartható korsó töredékének. Ezek közül az egyik egy perem fölé felhúzott szalagfűl (Lt.sz.: 92.1.52.). A korsók hasi részét szinte kivétel nélkül kannelúrázással díszítették. Jó példa erre egy oldaltöredék, amelyen látszik a viszonylag keskeny vállrész alatt öblösödő kannelúrázott has, függőleges szalagfűl nyomával (Lt.sz.: 92.1.16.) (3. kép 5). A többi, korszóból származó cserép is edényfűl, vagy kannelúrással díszítet oldaltöredék (ld. még 3. kép 2).

Csőtálpas edények

A Balaton—Lasinja-kultúra jellemző edényformája a csőtálpas tál. 6 ilyen edényből származó töredéket tartalmaz a leletanyag; sajnos, kivétel nélkül a fenékrész, vagyis a csőtálp és a tál csatlakozásának töredékei, ezért nem lehet tudni, milyen formájú volt a tál, és harangos volt-e a csőtálp (4. kép 1, 2).

Poharak, miniatűr edények

A leletanyag egészéhez, festetlen, viszonylag durván megmunkált jellegéhez képest nagyszámú vékony falú, szinte porcelánvastagságú kis edényt tartalmazott. A 19 töredék nem egy edénytípushoz tartozik, sőt inkább azt lehetne mondani, hogy a Balaton—Lasinja-kultúra minden edénytípusa (talán a csőtálpas edény kivételével) megtalálható miniatűr változatban is. Ezeknek az edényeknek az anyagát csak homokkal soványították (7. kép 2, 3).

Agyagkanalak

Talán egyetlen e kultúrába tartozó leletgyűtesből sem hiányzik a nyéllyukas agyagkanál, amely kisebb és nagyobb méretben egyaránt gyakran fordul elő. A homoki dűlői leletek között 5 ilyen töredék akadt, mindegyik a kanál nyéllyuk-részénél törött el (6. kép 2).

Különleges formák

Ide kell sorolnunk egy szűrőedény darabját (Lelet. sz.: 92.1.11.). Analógiái alapján nem valószínű, hogy sokkal magasabb volt, formája kónikus lehetett.

A kiöntőcsöves edények meglétére egy kiöntőcső utal (Lelt.sz.: 91.1.2.), sajnos nem tudni, milyen formájú edényhez csatlakozott. Általában magas, éles törés nélküli behúzott peremű tálakon fordul elő kiöntőcső: vagy az edény pereméhez illesztették, vagy pedig a kiöntőcső illeszkedésénél lyukat fűrtak az edény oldalába.

Szerepel még a leletek között egy lapos, kerek fedő is a fogantyú nyomával (6. kép 1), valamint egy, a Balaton—Lasinja-kultúrára igen jellemző lapos, kerek bütyök (7. kép 1), és egy orsókarika is (Lelt.sz.: 92.1.10).

A Balatonmagyaród—Homoki-dűlő lelőhelyen napvilágra került rézkori leletek, mint említettem, sajnos nem köthetők objektumokhoz. A Balaton—Lasinja-kultúra a lelőhelyének igazi értékét a már korábban közölt 7. sz. obj. adja, amely gyermektemetkezésével, áldozati jellegzetességeivel, az ott megfigyelt omphalos-alakzattal és különleges leleteivel érdekes következtetésekre adott alkalmat mind néhány neolitikus és rézkori kultikus szokás eredetével, mind elterjedésével, mind pedig késő rézkori utóéletével kapcsolatban.

Az itt közölt leletanyagot azonban mégis érdemesnek tartottam ismertetni, ugyanis az e kultúrába tartozó lelőhelyek és közölt leleteik száma még mindig túlságosan kevés ahhoz, hogy a felmerülő őstörténeti kérdések többségére megnyugtató választ lehessen adni. A Balaton—Lasinja-kultúra felismerésében, relatív kronológiájának kialakításában Kalicz N. játszott úttörő szerepet (Kalicz 1969, uő. 1969—1970, uő. 1973, uő. 1982). Kalicz egyben rávilágított a Balaton—Lasinja-kultúra néhány edényformájában és elsősorban fémművességében fellelhető déli, balkáni hatásokra, megállapítása szerint tehát a kultúra kialakulásában is e délről beszivárgó vagy bevándorló népcsoportok játszották a döntő szerepet.

Megjegyzi ugyanakkor, hogy néhány elem a Lengyeli-kultúra edénytípusaiból tovább élt a Balaton—Lasinja kerámiában is. Amikor Kalicz a fenti, nagyrészt ma is helytálló következtetésekre jutott, már ismeretes volt, hogy a Lengyeli-kultúra népe a fehér festésű, klasszikus szakasz utáni kései, festetlen változata idején is lakta a Dunántúl nagy részét (Raczky 1974). Azóta azonban több újabb ásatás is egy olyanfajta lengyeli kerámiát hozott napvilágra, amely még ezen a kései, festetlen (III.) fázisnál is későbbinek tartható, vagy legalábbis a III. fázis legvégére keltezhető. Ezekben a leletgyűtesekben — bár tagadhatatlanul a Lengyeli-kultúrába tartozó leletekről van szó — már feltűnik néhány új, korábban ismeretlen edényforma, amely viszont az időben nem sokkal fiatalabb Balaton—Lasinja-kultúrában válik általánossá.

Nem lehetetlen tehát, hogy a Kalicz által leírt, Dunántúlt ért déli kultúrhatások nem a Balaton—Lasinja-kultúra kezdetén, hanem valamivel korábban, már a Lengyeli-kultúra legvégű fázisában jelentkeznek, azoknak minden vonzatával (kisebb népesség-beáramlás, diffúzió, kultúrhatás) együtt. Ebből azonban az következik, hogy — a korábbi feltételezésekkel ellentétben — a Balaton—Lasinja-kultúra megjelenése nem egy frissen a Közép-Balkánról, talán a Vinca-kultúra megszűnésével kapcsolatos népmozgások következményeként a Dunántúl déli részére vándorolt népcsoportnak köszönhető, hanem magáról a továbbélő Lengyeli-kultúra déli hatásokkal telítődött, javarészkori

jellegűvé vélt hagyatékáról van szó. Ezen „javarézkori” jellegzetességek megnyilvánulhattak a korábbi időszakhoz képest kisebb településekben, mozgékonyabb, talán főként állattartó életmódban, melynek során a kultúra népsége korábban lakatlan, alpesi vidékekre is eljutott, és nem utolsósorban a fémművesség elterjedésében, amely önmagában is jelentős társadalmi erjedést, átalakulást hozott minden délkelet-európai kultúra életében (Lichardus 1988).

Elképzelhető továbbá, hogy a balatoni, és a vele rokon déli Lasinja-kultúra anyagi hagyatékának különbségei nem

másból adódnak, mint abból, hogy az eredetileg is kissé más összetételű Sopot—Lengyel kultúrára jelentősen több balkáni, post-vinciai hatás telepedett (Dimitrijevic 1968, uő. 1969).

Ahhoz azonban, hogy az átmenet a máig sem tisztázott, ám jelentős problémáit minél körültekintőbben vizsgálhassuk, és lehetőleg érvényes történeti következtetéseket vonhassunk le belőlük, minél több közölt kései Lengyeli és Balaton—Lasinja leletanyagra van, ill. lenne szükség. Az itt leírt leletek szerény adalékok lehetnek a kérdés majdani pontosabb elbírálásához.

Irodalom:

- BÁNFFY 1985: Bánffy, E.: Kultikus rendeltetésű leletegyüttes a Kis-Balaton középső rézkorából. ArchÉrt 112/2, 187—192.
- BÁNFFY 1986a: Bánffy, E.: A Balaton—Lasinja-kultúra kultikus gödre Balatonmagyaródról. Zalai Gyűjtemény 25, 5—12.
- BÁNFFY 1986b: Bánffy, E.: Cultic finds from the Middle Copper Age of Western Hungary — connections with South East Europe. In: Archaeology and fertility cult in the Ancient Mediterranean. Papers presented at the First International Conference on archaeology on the ancient Mediterranean. The University of Malta 2—5 Sept. 1985 Ed.: A. Bonanno. Amsterdam, 69—78.
- DIMITRIJEVIC 1968: Dimitrijevic, St.: Sopotska—Lendelska kultura, Zagreb.
- DIMITRIJEVIC 1969: Dimitrijevic, St.: Das Neolithikum in

- Syrmien, Slawonien und Nordwest-Kroatien. ArchJug X.
- KALICZ 1969: Kalicz, N.: A rézkori Balatoni-csoport Veszprém megyében. VMMK 8.
- KALICZ 1969—70: Kalicz, N.: A Balatoni-csoport emlékei a Dél-Dunántúlon. JPMÉ 14—15.
- KALICZ 1973: Kalicz, N.: Über die chronologische Stellung der Balaton-Gruppe. In: Symposium über die entstehung und Chronologie der Badener-Kultur. Bratislava.
- KALICZ 1983: Kalicz, N.: A Balaton—Lasinja-kultúra történeti kérdései és fémleletei. ArchÉrt 109.
- LICHARDUS 1988: Lichardus, J.: Der westpontische Rann und die Anfänge der kupferzeitlichen Zivilisation, In: Macht, Herrschaft und Gold. Saarbrücken, 79—129.
- RACZKY 1974: Raczky, P.: A Lengyeli-kultúra legkésőbbi szakaszának leletei a Dunántúlon. ArchÉrt 101.

Funde der Balaton—Lasinja-Kultur in Balatonmagyaród—Homoki-Flur

Die oben behandelten hochkupferzeitlichen Funde kamen bei den, von Béla Miklós Szőke und László Horváth 1983 in der Homoki-Flur bei Balatonmagyaród durchgeführten Ausgrabungen zum Vorschein. Die in dem erodierten Boden gefundenen Scherben der Balaton—Lasinja-Kultur können leider an kein Objekt geknüpft werden. Eine Ausnahme bildet das Objekt 7, welches eine einzigartige Opfergrube mit einem Kindergrab ist und die früher schon publiziert wurde (BÁNFFY 1985; BÀNFFY 1986).

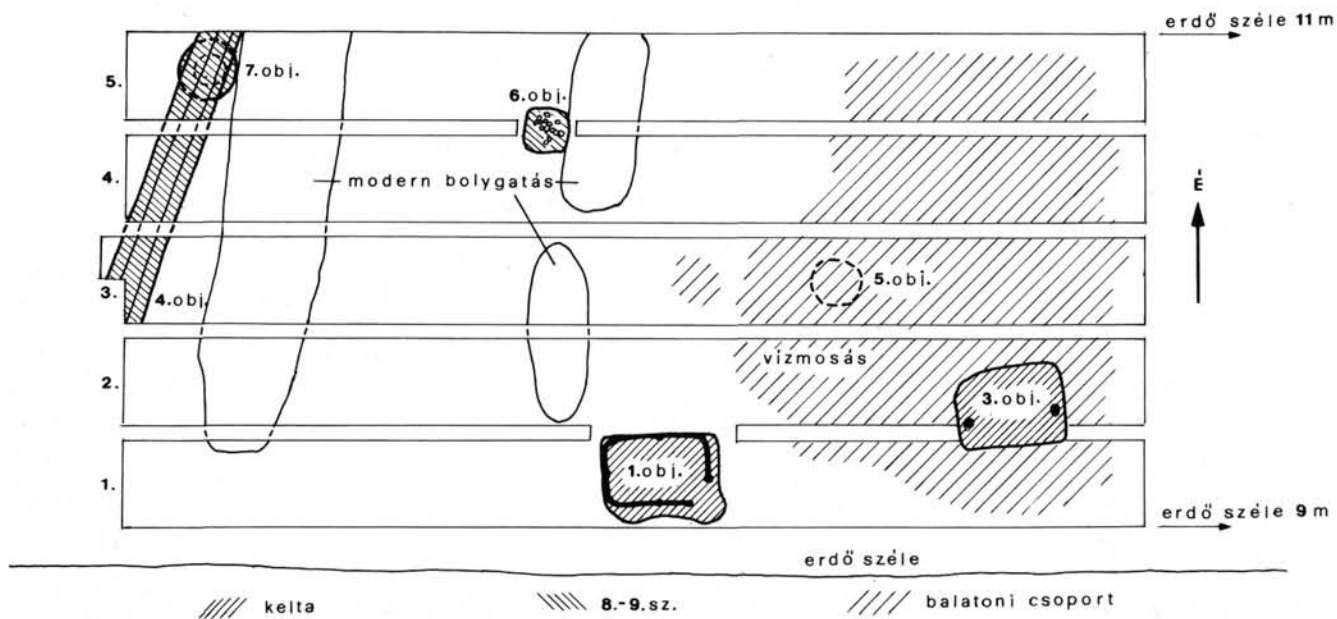
Die Bedeutung der hier veröffentlichten Funde besteht darin, daß die Zahl der Fundorte und der publizierten Funde dieser Kultur immer noch zu klein ist, die Mehrheit der auftauchenden urzeitlichen Fragen beruhigend zu beantworten. Bei der Erkennung der Balaton—Lasinja-Kultur und bei der Ausbildung ihrer relativen Chronologie spielte N. Kalicz eine führende Rolle (KALICZ 1969; KALICZ 1969—70; KALICZ 1973; KALICZ 1982). Kalicz deutete zugleich auch auf die südlichen, balkanischen Einwirkungen hin, die an einigen Gefäßformen und in erster Reihe in der Metallkunst der Balaton—Lasinja-Kultur zu beobachten sind. Seiner Feststellung nach spielten also die von Süden eindringenden oder einwandernden Volksgruppen die entscheidende Rolle bei der Entfaltung dieser Kultur. Er bemerkt zugleich, daß einige Elemente der Gefäßtypen der Lengyel-Kultur auch an den Keramikgegenständen der Balaton—Lasinja-Kultur nachzuweisen sind. Als Kalicz die obigen, großenteils auch heute noch gültigen Folgerungen zog, war es schon bekannt, daß die Bevölkerung der Lengyel-Kultur auch nach der klassischen weißbemalten Phase, also zur Zeit der unbemalten, späten Variante der Keramik auf dem Großteil Transdanubiens lebte (RACZKY 1974). Seitdem kam eine Art der Lengyel-Keramik, die als noch jüngere als die erwähnte späte, unbemalte (III) Phase zu betrachten, oder aber ganz ans Ende der Phase III datierbar ist, schon an mehreren neuen Ausgrabungen vor. Obwohl es unzweifelhaft um die Funde der Lengyel-Kultur geht, tauchen einige neue, früher unbekannte Gefäßformen in diesen Fundverbänden auf, die aber in der, zeitlich nicht viel jüngeren Balaton—Lasinja-Kultur allgemein werden.

Es ist also möglich, daß die von Kalicz beschriebenen, das Gebiet Transdanubiens betreffenden südlichen Kultureinwirkungen nicht am Anfang der Balaton—Lasinja-Kultur, sondern etwas früher, schon in der letzten Phase der Lengyel-Kultur mit allen ihrer Folgen (kleinere Migration, Diffusion, Kultureinwirkung) auftreten. Daraus geht es hervor, daß das Auftauchen der Balaton—Lasinja-Kultur — im Gegensatz zu den früheren Annahmen — nicht einer, infolge der mit dem Aufhören der Vinca-Kultur in Verbindung stehenden Volksbewegungen von dem Mittelbalkan neulich eingewanderten Volksgruppe zuzuschreiben ist, sondern es handelt sich um die, auch südliche Einflüsse aufweisende Nachlassenschaft hochkupferzeitlichen Charakters der fortlebenden Lengyel-Kultur selbst. Die „hochkupferzeitlichen“ Charakterzüge konnten sich in den, im Vergleich zu den früheren, kleineren Siedlungen, in der beweglicheren, hauptsächlich vielleicht tierhaltenden Lebensweise äußern, im Laufe deren die Bevölkerung dieser Kultur auch in früher unbewohnte Alpengebiete gelangte. Dazu ist auch die Verbreitung der Metallschmiedekunst zu rechnen, die selbst einen bedeutenden gesellschaftlichen Gärungsprozeß und eine Verwandlung ins Leben aller südosteuropäischen Kulturen mit sich brachte (LICHARDUS 1988).

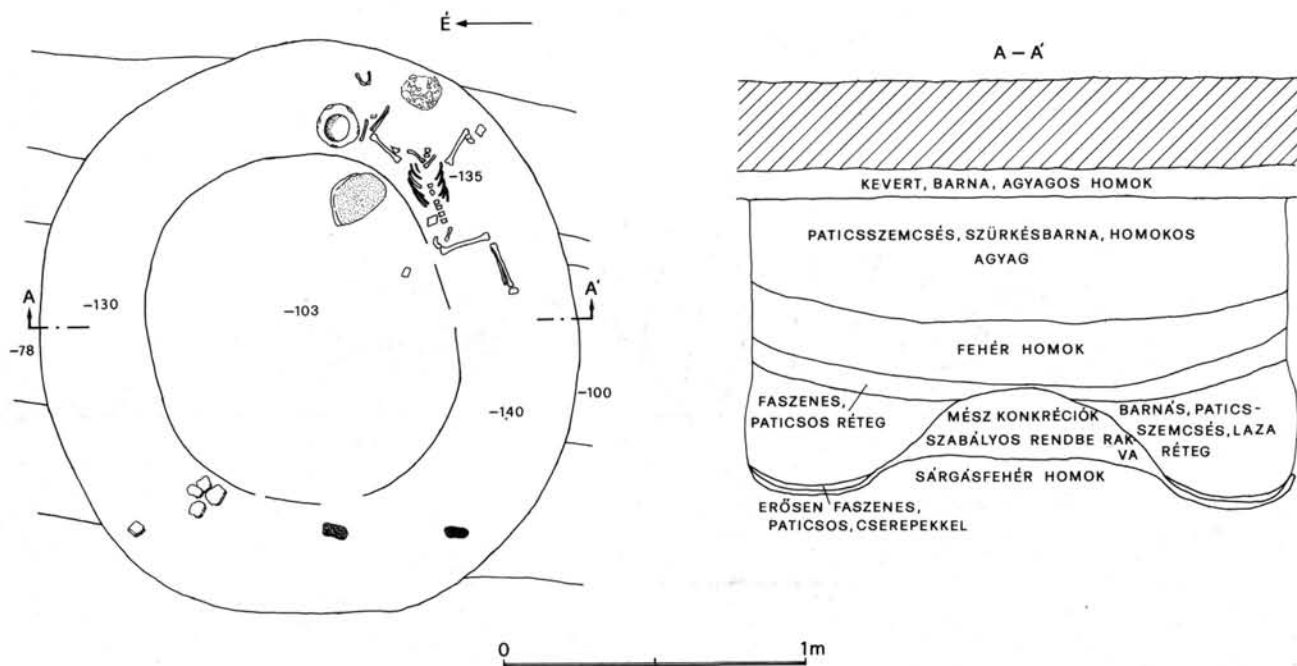
Es ist weiterhin vorstellbar, daß sich die Unterschiede zwischen der materiellen Kultur der Balaton- und der von Süden benachbarten Lasinja-Kultur einfach daraus ergeben, daß sich bedeutend mehrere balkanische Post-Vinca-Wirkungen auf die Sopot—Lengyel-Kultur, die auch sonst von einer, ein wenig anderen Zusammensetzung ist, niederließen (DIMITRIJEVIC 1968; DIMITRIJEVIC 1969).

Um die bis heute noch nicht geklärten, aber bedeutenden Probleme des Überganges je bedächtiger analysieren und daraus möglicherweise gültige geschichtliche Folgerungen schließen zu können, brauchte man immer mehr publiziertes Fundmaterial aus dem Bereich der Spätlengyel- bzw. der Balaton—Lasinja-Kultur. Die in dieser Arbeit beschriebenen Funde können als bescheidene Angaben zur künftigen genaueren Beurteilung dieser Frage beitragen.

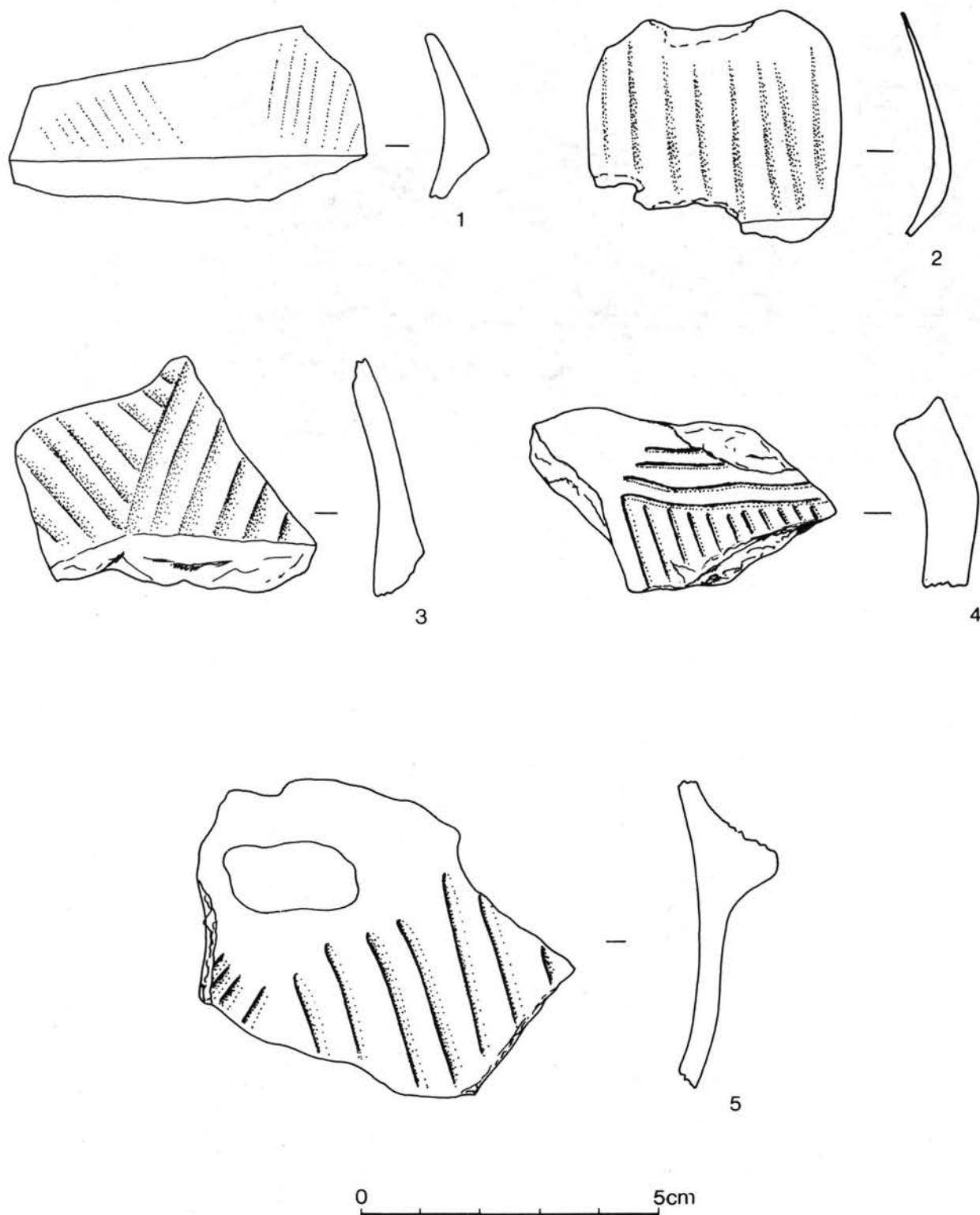
Bánffy Eszter

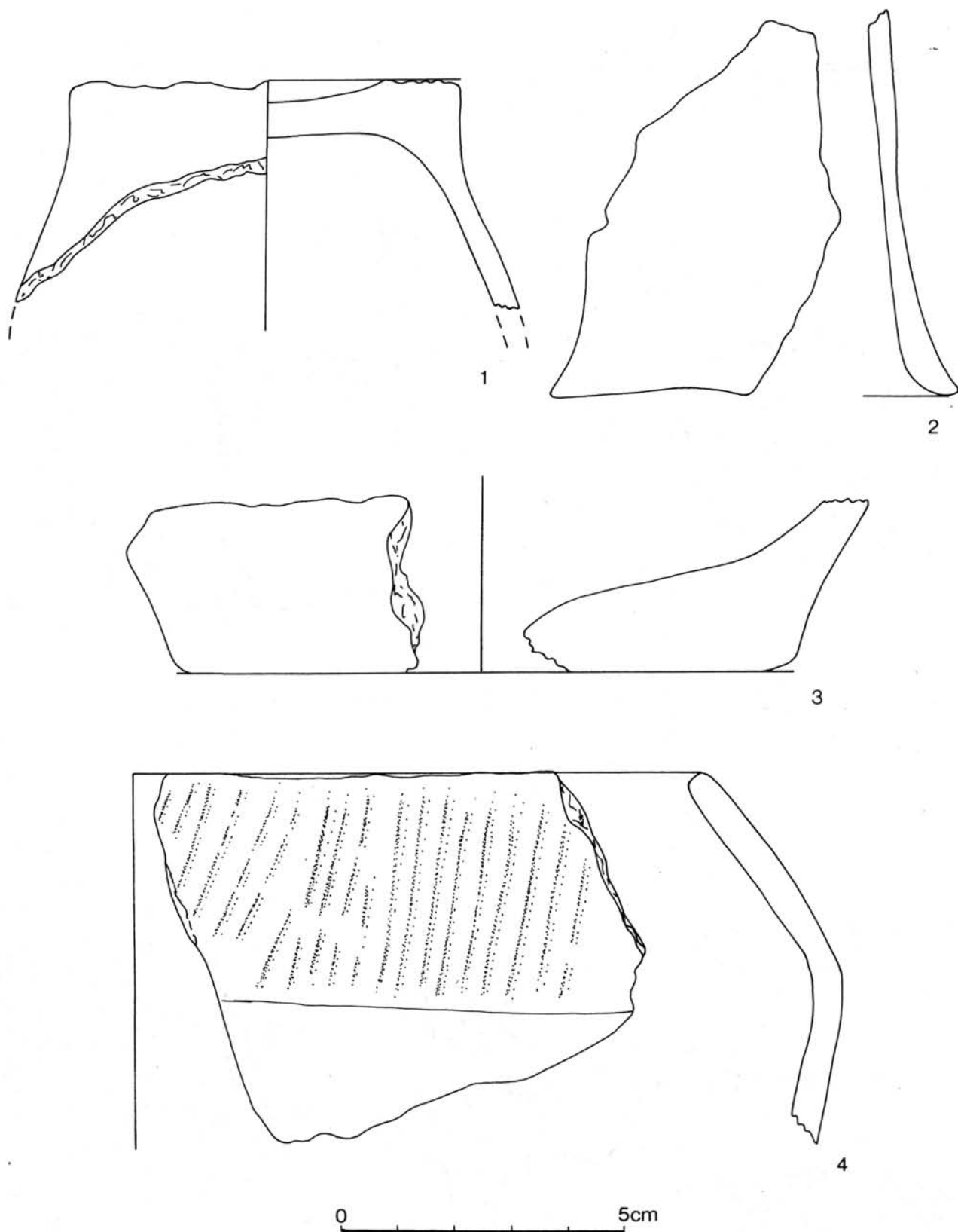
1. kép: Balatonmagyaród—Homoki-dűlő lelőhely térképe.

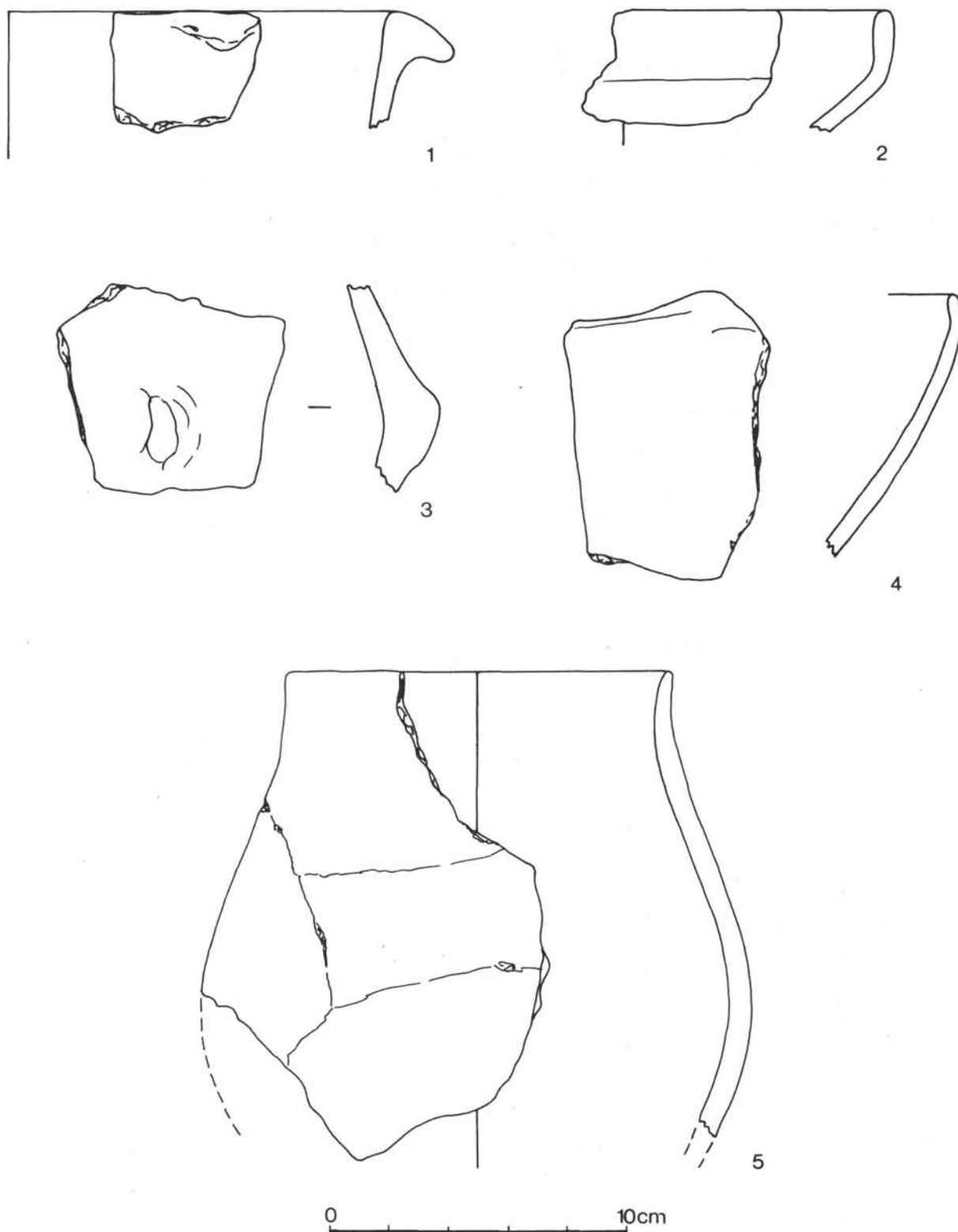
2. kép: A 7. sz. obj. rajza.

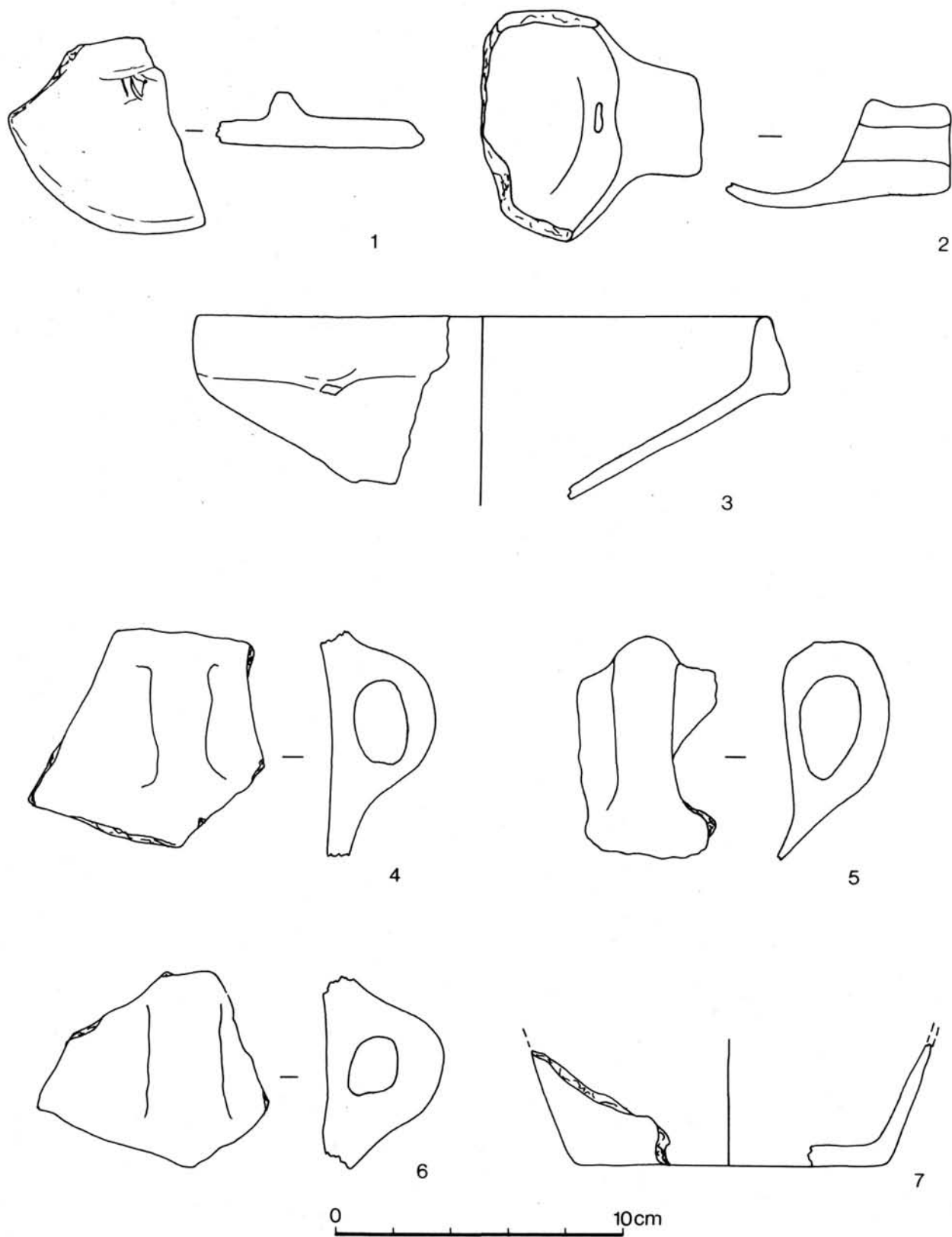
3. kép: Balatonmagyaród—Homoki-dűlő, a Balaton—Lasinja-kultúra leletei.

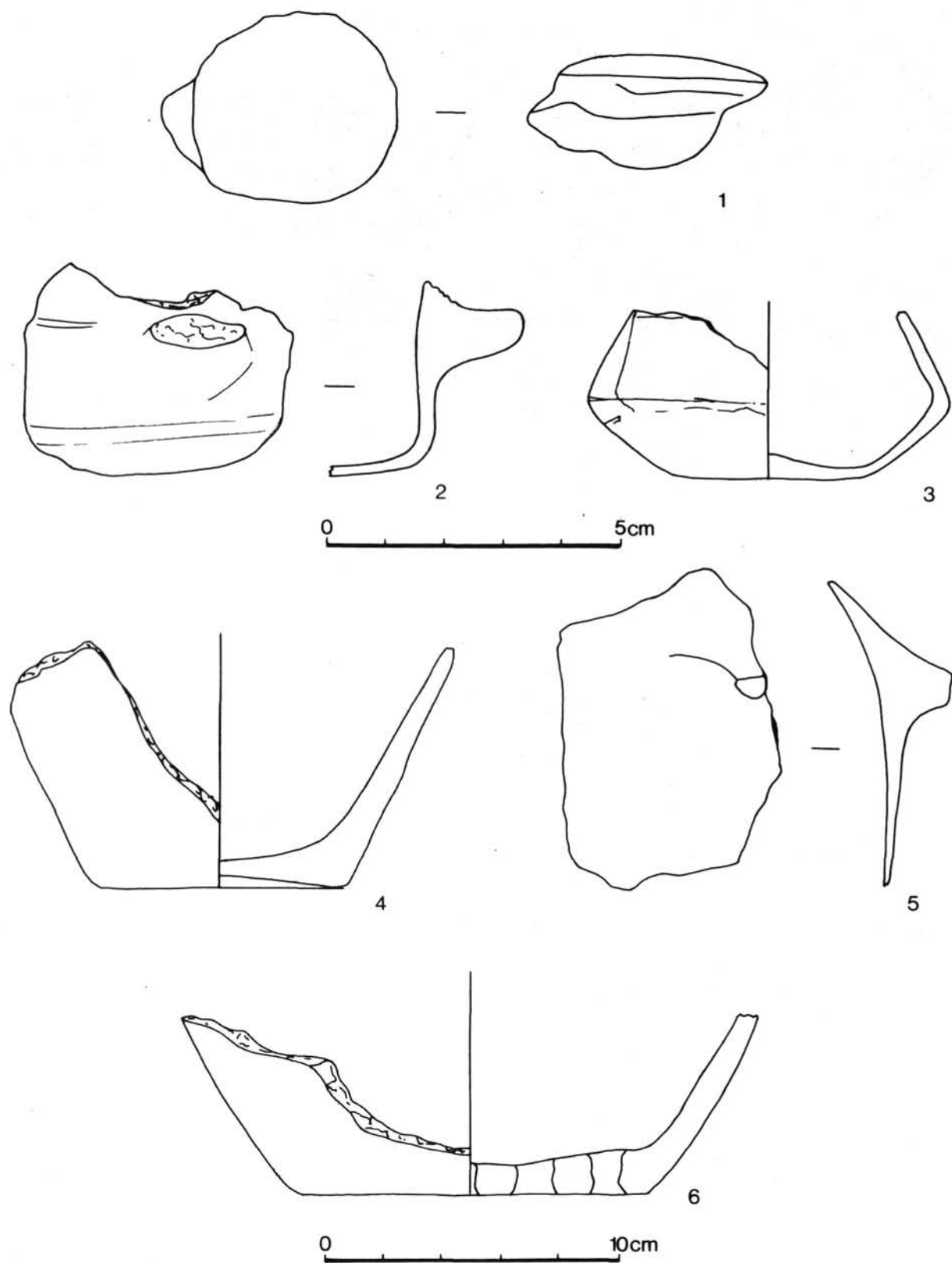
4. kép: Balatonmagyaród—Homoki-dűlő, a Balaton—Lasinja-kultúra leletei.

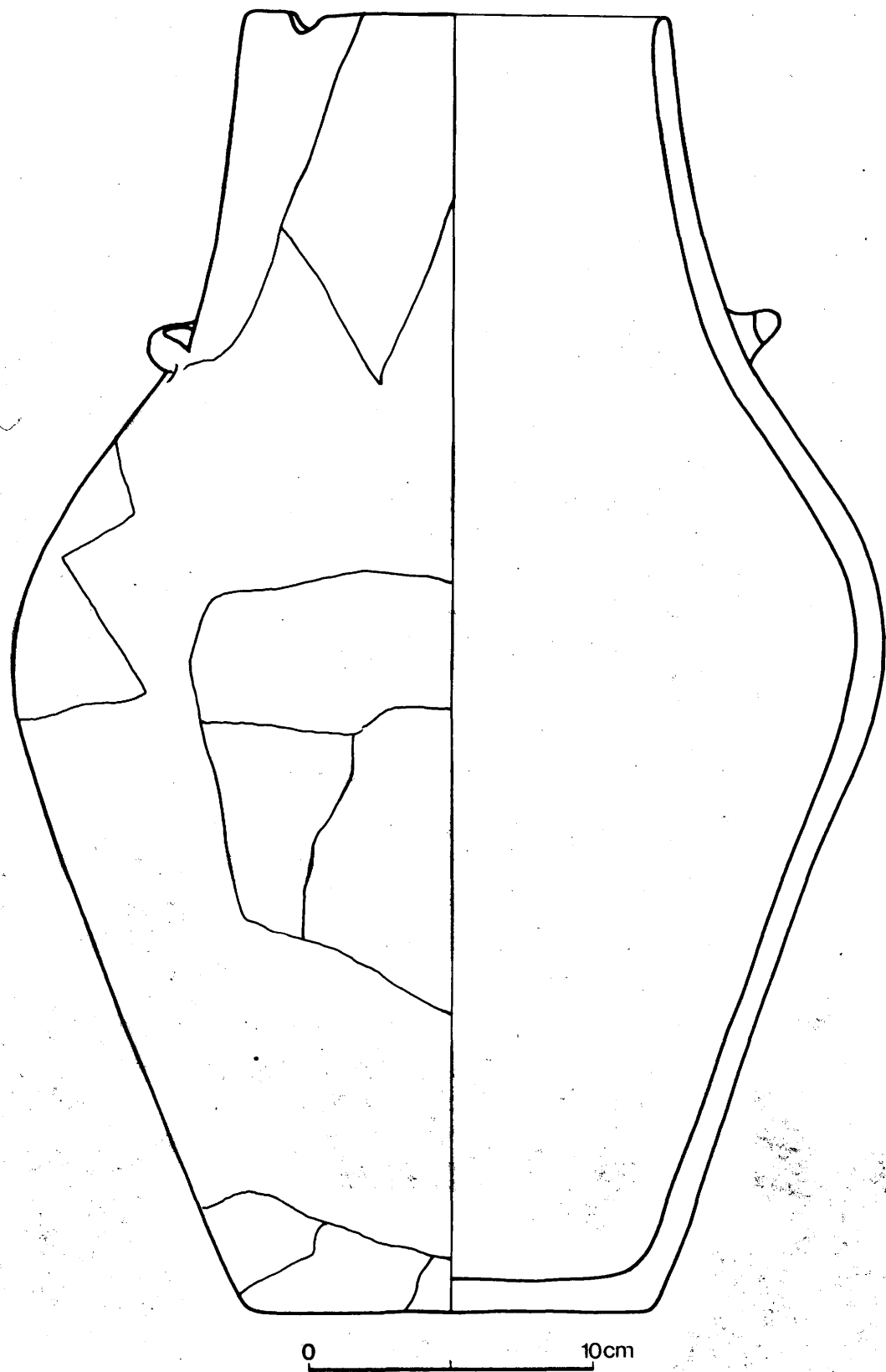
5. kép: Balatonmagyaród—Homoki-dűlő, a Balaton—Lasinja-kultúra leletei.

6. kép: Balatonmagyaród—Homoki-dűlő, a Balaton—Lasinja-kultúra leletei.

7. kép: Balatonmagyaród—Homoki-dűlő, a Balaton—Lásinja-kultúra leletei.

8. kép: Kiegészített edény.

